

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ОЗНАКА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

У статті розглядається проблема правового нігілізму як загрозового явища в політичному житті суспільства. Зазначаються історичні витоки нігілізму та їх вплив на становлення сучасних нігілістичних установок української громадськості. Проаналізовано роль правового нігілізму у політичній свідомості українців.

Ключові слова: нігілізм, правовий нігілізм, політична свідомість, інформаційний простір, громадянське суспільство.

Те, про що я оповідаю, це – історія найближчих двох сторіч.
Я описую те, що насувається, що тепер уже не може прийти
в іншому вигляді: поява нігілізму. Цю історію можна тепер
уже розповісти, тому що сама необхідність приклала тут
свою руку до справи.
Фрідріх Ніцше

Глобалізаційні процеси, якими так щедро ознаменувалося ХХ століття, багато в чому змінили уявлення людства про світ. Бажання самоутвердження і невпинна праця поколінь змогли зробити людину беззаперечним господарем на Землі. І саме ХХ століття, з його війнами, революціями, науковими і технічними відкриттями, закріпило її панівне положення. Непорушними здавалося б мали залишитися тільки віра і мораль. Але в тім то й справа, що минуле століття стало епохою зміни пріоритетів, руйнування догм і розвалу культур. Людина все більше втрачала залежність від природи. Моральні установки і цінності за якими жили попередники переставали бути орієнтирами на життєвому шляху. Як влучно сказав Ф. Фіцджеральд: „...покоління для якого всі війни відгрімали, всі боги померли, всяка віра зникла” [1, с.254]. Найвищим ціннісним Абсолютом став людський розум, якому не були обов'язковими норми християнської і народної моралі, що обмежували його. Все це призвело до виникнення такого явища як нігілізм.

Термін „нігілізм” був вперше вжитий німецьким філософом Ф. Якобі в посланні до Й. Фіхте. Поширення поняття нігілізму відбулося серед інтелектуалів Європи після осмислення богоборчих інтенцій Великої французької революції й багато в чому завдяки роману І. Тургенєва „Батьки і діти”.

Нігілізм (від лат. nihil — ніщо), заперечення загальноприйнятих цінностей: ідеалів, моральних норм, культури, форм суспільного життя; поширюється переважно в кризові епохи суспільно-історичного розвитку [2, с.363]. Як історично мінливе, психологічно мало вивчене, соціально неоднорідне явище, нігілізм не залишився поза увагою дослідників. Проблема нігілізму привертала увагу політологів, правознавців, філософів, соціологів, діячів культури, різних країн і в різні епохи, особливо в періоди гострих економічних та соціально-політичних криз, які спонукали до переоцінки існуючих цінностей. Зокрема, у Німеччині аналізом філософського нігілізму займалися Ф. Ніцше і А. Шопенгауер, естетичного – О. Уайльд і А. Камю, соціально-політичні аспекти нігілізму з'ясовували в Росії І. Тургенєв, Л. Толстой, Ф. Достоевський та інші.

„Смерть Бога”, про яку „повідомив” Ф. Ніцше, знаменувала собою вступ європейської цивілізації в епоху морального нігілізму і релятивізму. Наслідком цього стала повна безглуздість людського існування, зникнення принципу обов'язковості моральних вимог, іншими словами, людині було дозволено все. Людина більше не потребувала релігії, яка духовно ослаблювала і принижувала її. „З-під священних імен

втяг я руйнівні тенденції: Богом назвали те, що послабляє, повчає слабості, заражає слабістю... Я відкрив, що „хороша людина” є форма самоствердження декадансу” [3].

Вплив і обумовленість підходів до нігілізму в колі ідей Ф. Ніцше представляють роботи К. Ансея-Пірсона, М. Гіллеспі, Р. Моррісона. Російська дослідницька література нігілізму, як специфічної соціально-політичної форми, репрезентована працями Ю. Давидова, А. Новікова, С. Одуєва, В. Базанова, Ф. Кузнецова, В. Мехтієва, А. Нямцу, М. Страхова, Л. Чередніченко, Т. Шоломової, В. Армстронга, В. Баннора, Д. Бюеля, А. Кокара.

В Україні теоретичні осмислення аспектів нігілізму містяться у низці праць вчених: І. Бичка, М. Булатова, А. Єрмоленка, В. Загороднюка, С. Кримського, В. Лук'янця, В. Малахова, М. Поповича, С. Пролєєва, В. Табачковського, Н. Хамітова, В. Шинкарука.

Сучасний стан українського суспільства, з огляду на його нігілістичні установки стосовно права – є загрозливим явищем у політичному просторі України. Не маючи завданням проаналізувати всі аспекти і прояви нігілізму у політичній сфері українського соціуму, метою нашої статті є виявлення впливу правового нігілізму на політичну свідомість українців.

У ХХ столітті, за висловом класика, розум отримав перемогу над вірою, людина – над релігією. Це супроводжувалось, з одного боку, духовним спустошенням, а, з іншого – нестримним прагненням до розкоші, „солодкого життя”, що, в свою чергу, породило заздрість, користоловство, лицемірство, егоїзм тощо [4, с.4].

Але таке багатомірне поняття як нігілізм не обмежилось лише нормами духовності, моральності, етики. Воно охопило навіть стовпи цивілізації — державу і право. Це так званий правовий нігілізм, як різновид деформованої правосвідомості, що відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. На українському ґрунті він набув яскраво вираженого і зухвалого характеру, що охоплює всі владні структури, має значний руйнівний потенціал, не тільки гальмує процес розбудови правової держави, а й грубо порушує конституційні права і свободи людини і громадянина. Уявлення про демократію як форму організації та здійснення влади в суспільстві ґрунтується за антисоціальним принципом: „Хочу, щоб було те, чого хочу я”.

Для кращого усвідомлення цієї проблеми необхідно звернутися до її історичних коренів. Перебуваючи в складі Російської імперії, Україна не могла залишитися осторонь тих ідейних процесів, що мали місце в нашого північного сусіда. Зокрема широкий вплив на становлення догм правового нігілізму мала група слов'янофілів, які стверджували, що в Росії своя доля, свій шлях в історію. Їй не підходять західні порядки і рецепти лікування суспільних хвороб. Росія — земля не державна, а общинна, сімейна. В ній передусім є сильними традиції колективізму, колективної власності. Її народ не претендує на державну владу, він довіряє її монарху, який є подібним до батька в сім'ї, його слово і воля — живий закон, який не підлягає оформленню у вигляді конституцій і хартій. Один з лідерів групи слов'янофілів К. Аксаков стверджував, що ідеали общинного ладу всього побуту й шляхів „внутрішньої правди” є споконвічними основами національного російського життя, принципово протилежними основам історичного життя західної Європи, що будувала свій побут на насильстві, примусовості, індивідуалізмі й «зовнішній правді» формального закону, котрою прикривалася неправда внутрішніх відносин. Дуалізм землі й держави, їхня протилежність, що сильно вкоренилася у свідомості російського суспільства „миколаївських часів”, представляється істотною рисою й політичним побутом російського світогляду: „державна ніколи в нас не зваблювала собою народ... Не хотів народ наш наділити себе державною владою, а віддавав цю владу обраному на те призначеному государеві, сам бажаючи триматися своїх внутрішніх, життєвих основ” [5]. Звідси нігілізм до права, про який відомий юрист Б. Кістяківський у статті „В защиту права: интеллигенция и правосознание” писав: „російська інтелігенція ніколи не поважала права, ніколи не бачила в ньому цінності, із усіх культурних цінностей право знаходилось у неї в найбільшому загоні” [6, с.40]. За таких умов, відповідно як у

російської так і української інтелігенції не могла складатись міцна правосвідомість, навпаки, остання знаходилась на дуже низькому рівні. Подібна занедбаність інтелігенції, відсутність інтересу до правових ідей була викликана пасивним ставленням російського суспільства до права, відсутністю правових традицій. Так, наприклад, відомий вчений В. Соловйов розглядав право як щось похідне від моралі, а не як самостійний феномен. Правові норми, на його думку, не мають ніякого відношення до особистих і громадянських прав і свобод, які записані у конституціях. Це просто сукупність моральних норм, елементарні заповіді, що підтримуються силою державного насилля і подаються підлеглим у формі того чи іншого припису про покарання [7, с.79]. М. Бердяєв звертав увагу на брак громадянської чесності й честі в російській людині, брак морального виховання особистості, самодисципліни й вільного її самообмеження. Він говорив, що росіянам на відміну від німців, свідомість яких нормативна, особливо противний цей безглуздий формалістичний пафос, це бажання все упорядкувати й улаштувати. Російська людина чекає, що сам Бог організує її душу й улаштує життя [8, с.311].

Для України, яка тривалий час була у складі Російської імперії, не припускалась навіть сама ідея правової державності, правового мислення. Але навіть на цих теренах сформувалась подоба українського нігілізму. Яскравим його проявом є здатність уникати національного способу буття. З'ясування цього феномену є можливим через аналіз расових, геопсихологічних, історичних, суспільних, культуроморфних та психологічних чинників.

Загальна ознака нігілізму представлена активною і пасивною складовими, які вплинули на формування української нації: войовничістю „vita heroica” й фаталістичним песимізмом „vita minima” її представників як протилежних позицій, сформованих в геополітичних умовах України; впливом та спротивом культуротворчих чинників (християнства, Ренесансу, Просвітництва, модернізму); агресивною позицією, яка вимагає панування в усіх виявах національного буття та психологічними комплексами меншовартості й кривди як наслідків історичних, соціальних і політичних обставин. Отже, проблема українського нігілізму актуалізує вибір заперечення національної самоідентичності та пасивного погляду на подальший розвиток національного континууму з одного боку, а з іншого – перебільшує потенції українського буття.

Радянський Союз, що прийшов на зміну Російської імперії, став новим різновидом тотальної влади з її партійно-політичною структурою управління всіма народами на базі насильницьких засобів і норм комуністичної диктатури, повним ігноруванням прав людини і права взагалі. Саме в такому історичному контексті існувала Україна як колоніальна держава. Правовий нігілізм українського суспільства радянського періоду був наслідком правової незабезпеченості суспільства, нерівності перед законом і судом, правового цинізму уряду та інших вищих органів влади, пограння національної самобутності народу. Все це, вбивало будь-яку повагу до законності серед населення. В умовах диктатури пролетаріату поширився не просто черговий, посилений варіант правового нігілізму, а запровадилось щось принципово нове – комуністична нігілізація права. Виникає необхідність створення особливого морального кодексу, де ціль виправдовувала б засоби і саме такі, як вбивство, ненависть, насильство. Не дивно, що М. Бердяєв, О. Шпенглер, С. Булгаков, М. Хвильовий та інші вбачали в новій людині соціалізму риси „надлюдини” з її нищенням релігії та спробами „переоцінки цінностей”. Мораль пролетаріату виводить етичність вчинку з вимог класової боротьби, з законів суспільного розвитку, з особливим акцентом усвідомлення виконання своєї історичної місії. Питання революційної моралі ототожнюється з питаннями революційної стратегії й тактики, з потребою ліквідації наявного дуалізму засобів і цілей, оскільки засоби підпорядковуються цілям. Ідейна доктрина радянської влади, базуючись на глибоких гуманістичних ідеях боротьби за звільнення людства, в реаліях буде „царство рівності і

свободи” всупереч загальнолюдським цінностям і тому проявляється у всіх своїх негативних властивостях.

Після розпаду Радянського Союзу явища правового нігілізму не зникли, а навпаки - навіть поширилися. Але змінились передумови, причини зневажливого ставлення до закону в Україні. Найпоширенішими серед них, як свідчать результати соціологічних досліджень, є падіння рівня життя людей, інфляція, зростання цін на товари, нестабільність і невисока якість нового законодавства, зневіра громадян у можливості розбудови незалежної правової держави, криза влади, помилки керівництва тощо.

На розвалинах імперії „паразит” нігілізму прийняв нове обличчя, зберігши свою пагубну роль в житті суспільства. Хоча його теоретичне обґрунтування майже не змінилося з часів Соловйова і Ушинського. Досить показовим є твердження російського філософа Б. Діденка в його філософсько-публіцистичному есе „Хижа влада”. „Знамените гасло хижої влади — „закон вище всього” — це всього лише ширма, „юридичний” фіговий листок. Це навіч демонструє Захід. Там склалась така заплутана система правових норм і відносин, що рядовий громадянин уже не може обійтися без послуг адвокатів. Юридичне право в системі забезпечення горезвісних „прав людини” переважає над правом моральним. Це доводить внутрішню нелюдськість принципу „прав людини”, через що так звана „правова держава” взагалі відсторонена від моральності. Західне суспільство споконвічно було орієнтовано на „погану”, зловмисну людину” [9, с.59–60]. Ця цитата демонструє, що в сучасній російській філософській думці залишаються концепції слов’янофілів. Тепер це не має такого впливу як сто років тому, але дана теоретика органічно вживається з такими ідеологічними течіями як, наприклад, скінхеди, які також визнають свою виключну роль у суспільстві і байдуже відношення до правових норм.

Така ситуація в Росії не може залишати нас байдужими, адже відомо, який вплив має політика північного сусіда на східні регіони України та Крим.

Що ж до українців, то на хвилі переможної ейфорії від незалежності, спостерігалось очікування якісно нового рівня життя. Але реальність виявилась зовсім іншою. У нас паралельно розвивалися демократизація і криміналізація. Люди, які довгий час були безправними, сприймали демократизацію не як упорядкований вибір переваг, а як уседозволеність. Звідси і відсутність покори законній владі і її безавторитетність.

Взагалі дуже цікавим є відношення українців до влади в минулому. Вона завжди асоціювалася з постаттю батька і як не парадоксально, була тотожною насильству, якому можна підкорятися лише зі страху і аж ніяк не добровільно. Коли влада занепадає, нерідко настає анархія, оскільки після смерті батька (влади) сини матері (України), керуючись егалітаристськими традиціями, намагаються не допустити один одного на звільнене місце. За українським звичаєм усі діти (сини й доньки) мають рівні права на батьківську спадщину, на відміну від російської традиції передавати всю землю старшому синові.

До факторів, що посилюють негативне сприйняття українством влади на макрорівні (тобто політичної влади), слід додати довготривале перебування у колоніальному становищі. Виявляючи власну неспроможність до суверенного державотворення, українська спільнота закономірно опинялася у залежності від більш згуртованих та потужних сусідів. На жаль, доводиться констатувати, що протягом усієї своєї історії розшматований український народ змушений був більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася як щось чужинське, інородне. Держава нерідко асоціювалася з національним та соціальним примусом. Звідси від генерації до генерації транслювався негативний стереотип у ставленні до державних справ взагалі. Внутрішні настанови політичної ментальності українства усталюються через свідоме психологічне явище перенесення, коли свідомий (чи підсвідомий) протест проти влади поневолювачів трансформується у перманентне відчуження українців від політичної влади взагалі. Сплондрована ж національна свідомість переважної більшості сучасного українства ускладнює формування його загальної державницької свідомості.

Слід відзначити, що ці тенденції є панівними у розвитку суспільної та індивідуальної свідомості у країнах колишнього СРСР. У політичній свідомості вони виявляються ще виразніше. Це пояснюється тим, що політична свідомість зазнає великих і непередбачених змін більшою мірою, ніж інші форми суспільної свідомості, і відображає факт надмірної політизації всіх структур суспільного життя. Політизація суспільної свідомості виявилася у розбіжностях і суперечках інтересів багатьох територіальних, національних, професійних, вікових та інших соціальних прошарків і груп населення, можливостях і здатності вираження їх у суспільних, державних та інших відносинах. Надмірна заполітизованість громадян сприяє соціальній напруженості, недоречному нагнітанню обстановки.

Суттєвою перешкодою у розвитку політичної культури, демократичних традицій нашого народу є те, що інтерес до політики є високим, а її сприйняття відбувається на емоційно-чуттєвому рівні. Українці в своїй переважній більшості при виборі політичних симпатій практично не керуються раціонально-змістовними категоріями. Тому на перший план виходять харизматичні особистості, які народу є ближчими. Це звичайно перешкоджає приходу до влади справжніх професіоналів, які знають свою справу. Тому на практиці, у нас на політичній арені знаходяться угруповання, що своєю поведінкою демонструють повну трансцендентність по відношенню до народу, своє нігілістичне відношення до права. Чого тільки варті скандали пов'язані з іменами В. Калашникова, М. Рудьковського, Ю. Луценка. Список можна довго продовжувати. Та це безглуздо, оскільки вітчизняна корупційна і бюрократизована політична модель дозволяє їм не лише не відповідати за законом, а ще й успішно залишатися при владі.

В Україні, тенденція перетворення влади на загальнодоступне задоволення (на відміну від ліберальних суспільств, де владу зменшують заради вирішення інших проблем, та тоталітарних держав, де влада лишається неспростовною істиною, а тому нецікавою для загалу) є панівною. Причин цьому явищу є дві: по-перше, великий відсоток маргінальних мас (які найбільше підпадають під такий вплив), а по-друге, гостра криза ідеологій і навіть ідей. Відповідно існують два види „шоуізації” політики [10]:

– Створення абсолютно нової харизми - іміджу політика, який захоплює обивателя, приводить його в екстаз. Такі політики керують масами не завдяки ідеї, а через психологічний вплив, пробудження підсвідомих інстинктів (наприклад В.Жириновський, Н. Вітренко);

– Завоювання популярності через проведення численних концертів, лотерей, покази боксерських боїв на центральному майдані столиці. Типові приклади: за крісло київського мера боролися не політики, а батько українського футболу і щирий друг не менш українського боксу (які, як виявилось, ще й дуже поцінують музику і тому витрачають на неї чималі кошти). Загалом культурні акції легітимізують владу, допомагають завойовувати політикам свій електорат. Втім, тут є своя особливість. Українці, на відміну від давніх римлян, які вимагали хліба й видовищ, не просять хліба (де його візьме влада?), а потребують кітч, видовища, шоу.

В результаті — симбіоз браку демократичних традицій, історичного заперечення права і показово зухвалого відношення представників влади по відношенню до національного законодавства — і створюють картину політичної свідомості українців.

Далеко не останню роль у нігілізації права в масовій свідомості нашого народу створює інформаційний простір, що оточує нас. „Існує два найбільших винаходи в історії: друкарство, що посадило нас за книги, і телебачення, що відірвало нас від них”, — доречно зауважив Жорж Елгозі [11]. Так, безперечно, зараз важко переоцінити ту роль, яку відіграє телебачення і інші засоби масової інформації в умовах сучасної цивілізації. Але поряд з їх безсумнівними позитивними сторонами, існує ще й зворотній бік, який, на нашу думку, полягає, саме в надмірно великій ролі, яку вони займають в житті людини. Хіт-паради, серіали, попсові політичні ток-шоу, що проводяться, віддзеркалюють

карикатурний образ колективної свідомості, де невігластво нуворишів і численних дрібних спекулянтів поєднується з новими сучасними стереотипами.

За сучасних форм демократії саме ЗМІ відіграють найважливішу, навіть центральну, роль у формуванні суспільної думки. Переважній більшості людей світ представляється таким, яким його зображують. Воля народу, що піддається впливу поданої інформації, найменше буде нагадувати щирю волю народу. Чим більше відомостей одержує людина від ЗМІ, тим більше вона потенційно піддається їхнім маніпуляціям.

Саме тому в здійсненні символічних стратегій у сучасному полі політики величезна роль приділяється засобам масової інформації, особливо телебаченню. Наприклад, встановлено, що опитування думки телеглядачів, є не стільки засобом виміру стану суспільної думки, скільки засобом формування, впливу та маніпулювання нею. Характерно, що це маніпулювання здійснюється непомітно для керованих і не спричиняє прямих жертв. Загальнодержавне маніпулювання ґрунтується на систематичному впровадженні в масову свідомість соціально-політичних міфів, що затверджують певні цінності й норми, які сприймаються, переважно, без раціонального й критичного осмислення. Так, протягом десятиліть у СРСР базовим міфом був „науковий комунізм”, а тепер на пострадянському просторі йде будівництво за західними зразками „цивілізованого ринкового суспільства” [12, с.472–473].

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що правовий нігілізм — це прояв викривленої (деформованої) правосвідомості, яка визнає право, проте розуміє його зміст і призначення всупереч інтересам суспільства або окремих громадян. Носії правового нігілізму ігнорують правові норми доти, доки не порушуються їх власні суб'єктивні права і негайно звертаються за захистом у разі посягань на конкретне право, скажімо, – на власність, здоров'я, життя тощо. Це дуже актуально по відношенню саме до українців, які часто живуть за принципом „моя хата скраю”, що аж ніяк не робить нас ближчими до демократичної Європи, до якої так ліниво інтегруємося. Правовий нігілізм пристосувавшись і закріпившись в українському суспільстві, має руйнівне значення і виступає індикатором його дезінтеграції. І це є одною з найважливіших передумов, що стають стійкою перешкодою на шляху до правової держави і громадянського суспільства, адже він деформує аналітичне, психологічне, внутрішньо-чуттєве сприйняття людини — її політичну і правову свідомість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фицджеральд С. По эту сторону рая ; Великий Гэтсби : Романы / С. Фицджеральд ; пер. с англ. – М. : Мир книги, 2007. – 400 с.
2. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Автор- упорядник: Андрущенко В. та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.
3. Ницше Ф. Воля к власти [Электронный ресурс] / Ф. Ницше // Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия, 2003. – Режим доступа : <http://www.KM.ru>. – Назва з титул. екрану.
4. Головченко В. Правовий нігілізм: минуле і сучасне / В.Головченко, В.Черней // Юридичний вісник. – 2007. – №21. – С. 4-11.
5. Аксаков К. „О древнем быте у славян вообще и у русских в особенности” [Электронный ресурс] / Аксаков К. // Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия, 2003. . – Режим доступа : <http://www.KM.ru>. – Назва з титул. екрану.
6. Кистяковский Б. В защиту права: интеллигенция и правосознание / Б.Кистяковский // Новое время. – 1990. – № 20. – С. 38–44.
7. Соловьёв В. Кризис западной философии / В. Соловьёв, Сочинения в двух томах. – М., 1988. – Т.2. – 452 с.
8. Бердяев Н. Философия свободы. Смысл Творчества / Н.Бердяев. – М. : „Правда”, 1989. – 690 с.
9. Диденко Б. Хищная власть / Б.Диденко – М., 1997. – 126 с.
10. Біденко А. Вплив стану постмодерну на політичну систему України. – Режим доступу: <http://icai.narod.ru/publication/artem/4.html>. – Назва з титул. екрану.

11. Збірник афоризмів Елгозі Ж. [Електронний ресурс]/ Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия, 2003. – Режим доступа : <http://www.KM.ru>. – Назва з титул. екрану.

12. Политология: Учеб. пособие для вузов / Сост. и ред. Н. Сазонова. – Харьков: Фолио, 2001. – 831 с.

Матета А.А., Ткаченко К.А.

ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ КАК ПРИЗНАК ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ УКРАИНЦЕВ

В статье рассматривается проблема правового нигилизма как угрожающего явления в политической жизни общества. Определяются исторические истоки нигилизма и их влияния на становления современных нигилистических установок украинской общественности. Проанализирована роль правового нигилизма в политическом сознании украинцев.

Ключевые слова: нигилизм, правовой нигилизм, политическое сознание, информационное пространство, гражданское общество.

Mateta A, Tkachenko K.

LEGAL NIHILISM AS A PARTICULARITY OF POLITICAL AWARENESS OF UKRAINIANS

The article deals with the problem of legal nihilism as a threatening phenomena in political life of society. The historical background of nihilism and its influence upon modern nihilistic directions of Ukrainian public have been shown. The role of legal nihilism in political awareness of Ukrainians has been analyzed.

Key words: nihilism, legal nihilism, political awareness, information space, civil society.